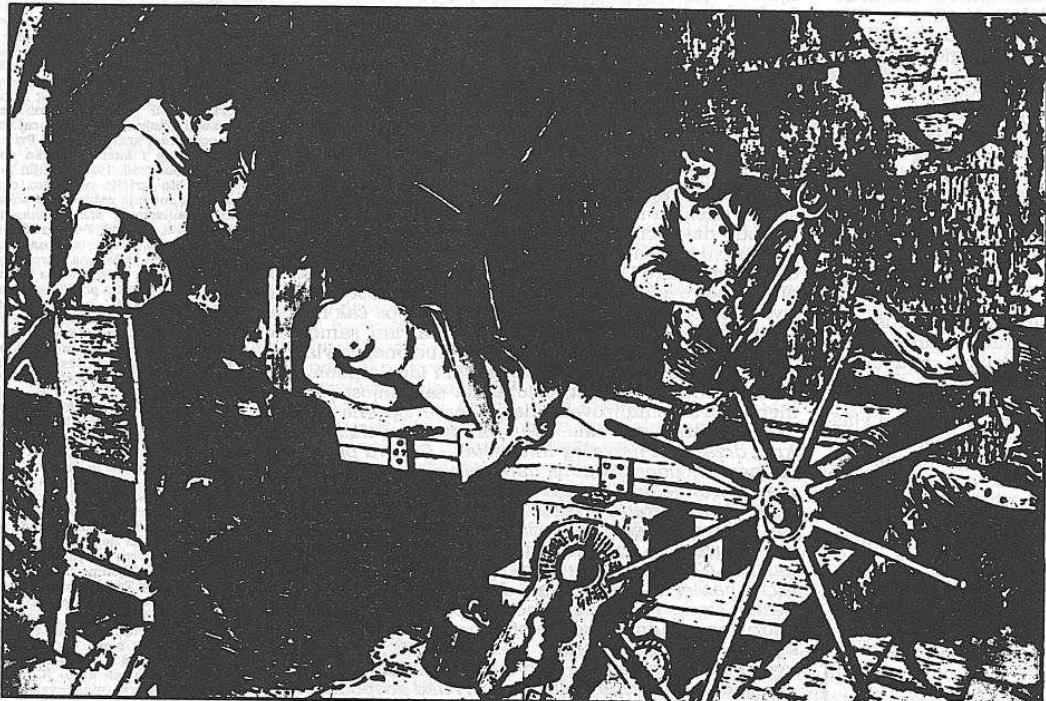

demokratija i vrednosni redukcionizam

slobodan antonić

U poslednjim godinama pred konačni slom real-socijalističke paradigmе, od poletnog revolucionarnog morala ostalo je samo razočarenje ironija, apatija i teskoba-karakteristična osećanja građana i »zatvorenim društvima«. Da li je revolucionarni redukcionizam mogao uopšte doneti išta drugo?

Ali zapitajmo se sada, kako je bilo moguće da ovakav vrednosni redukcionizam suprotan iskustvu i zdravom razumu zahvati ne samo pripadnike jedne partije ili klase već golemi deo stanovništva? Kako je bilo moguće da jedna takva ideologija koja otvoreno propoveda nasilje, teror samožrtvovanje i odricanje i ime neizvesne budućnosti veoma brzo pusti korene čak i u slojevima koji po samorazumevanju ove ideologije nisu bili »avangarda revolucionarnog pokreta«?

U ovom radu razmotriću uticaj vrednosnog (aksiološkog) redukcionizma na uobličavanje totalitarnih struktura evropskih zemalja XX veka cije su vlade proklamovale izgradnju novog društva – socijalizma.

Pod vrednosnim redukcionizmom podrazumevam svodenje pluralizma vrednosnih obrazaca¹ na jedan vrednosni sistem u kome postoji stoga hijerarhijska struktura piramidalnog oblika, tako da osnovu sistema sačinjavaju etičke, političke, ekonomski, estetske i druge vrednosti koje su samo sredstvo realizacije jedne jedine, vrhunske intrinsične vrednosti.²

1. Revolucionarni redukcionizam

U prvom delu rada pokazaću posledice tzv. revolucionarnog redukcionizma na primeru Lenjinove Rusije, u drugom će nastojati da ukažem na običajenosnu podlogu koja je pogodovala razvoju redukcionističke ideologije, a u trećem delu analiziraću elemente same ideologije koji su proizvodili prepoznatljivu totalitarnu strukturu.

Da komunisti ne poštuju moral u uobičajenom smislu te reći otvoreno su isticali i Lenjin i Trocki. »Mi kažemo da je naš moral potpuno potčinjen interesima klasne borbe proletarijata« pisao je Lenjin. »Mi kažemo: moral – to je ono što služi rušenju starog eksplotatorijskog društva i ujedinjavanju svih trudbenika oko proletarijata koji stvara novo društvo komunista³. A Trocki je dopunjavao: »Moral je samo ono što doprinosi potpunom i konačnom uništenju imperialističke bestijalnosti i ništa drugo. Dobrobit revolucije – to je vrhovni zakon.«

Iako nisu uvek činili moralno besprekorna dela, Lenjin i Trocki ipak nisu bili sasvim nemoralni ljudi. Oni nisu obmanjivali i prevrtljivo menjali političke savezničke⁴, uzimali taoce⁵, kolektivno kažnjavali vojnike neposlušnih jedinica,⁶ preventivno hapsili političke protivnike⁷, streljali za sitne prestupe⁸, organizovali egzemplarna suđenja⁹ i likvidirali sve članove ruske carske porodice (pa i one maloletne)¹⁰, radi vlastite koristi ili obezbeđenja lične vlasti. Vrednosti kojima su oni težili nisu bile vrednosti egostističke bezobzirnosti, pohlepe i samoživosti, već »opšte dobro istorijski oslobođenog čovečanstva«, opšte dobro koje kroz revoluciju treba da

1 U procesu vrednosnih prosudivanja subjekat može zauzeti različita stanovišta: individualno-egoističko (dobre je samo ono što je meni korisno), etičko (postupanje u skladu sa kategorijkim imperativom), političko (obezbeđenje opsteg dobra zajednice), real-političko (čuvanje moći i državnog zajedničkog), ekonomističko (inovacija, dobit iznad svega), estetsko (lepo kao merilo vrednovanja) itd. Cfr. Baćić J., »Marxistička etika i relacija sredstvo – cilj«, *Ideje*, 3–4/1978, pp. 61–72.

2 Znakovit primer takvih sistema je religijski fundamentalizam; dobro je samo ono što služi veri i sve vrednosti imaju jedino instrumentalni karakter u odnosu na ovaj cilj (cfr. Antonić S., »Vrska sloboda i politička tolerancija«, in *Religija i savremeni svet*, (zbornik), »MCUB«, Beograd 1987., pp. 53–56).

3 Lenin V. I., »Zadaci omladinskih saveza«, In *Dela*, »IMRP«, Beograd 1973., v. XXXII, pp. 364–365; Klasna borba se nastavlja, objašnjava daje Lenjin, i naš je zadatak da se *svi* podvukao A. S. – sva daljnja podvlačenja su autorova) interese podrede toj borbi... Zato kažemo: moral uzet van ljudskog društva, za nas ne postoji; to je prevara... Mi kažemo: moral, to je ono što služi rušenju starog eksplotatorijskog društva; za komunistu je sav moral u toj jednodušnoj, solidarnoj disciplini i vesnoj masovnoj borbi protiv eksplotatora... [loc.cit.]

4 Trotsky L. N., »Their Morals and Ours«, in L. Trotsky, J. Dewey, G. Nowacki, *Their Morals and Ours. Marxist versus Liberal Views on Morality*, 4th.ed., »Pathfinder Press« New York 1969, pp. 36–37;

5 Formalno ujedinjenje se menjesvima na II kongresu Ruske socijaldemokratije 1903 i faktički raspuc odmah posle toga, ponovno ujedinjenje na Stokholmskom kongresu 1906. i ponovni raspuc pod odlučujućim Lenjinovim uticajem 1912, taktičko privlačenje socijalrevolucionarima i konstitucionalnim demokratama na koncu rušenja carizma i besomuči progona »esera« i »kadeta« posle preuzimanja vlasti itd; cfr. Rabindra A., *The Bolsheviks Come to Power*, »W. W. Norton and Company, Inc.«, New York 1976.

6 Uzimanje posve nevinih lica za taoce a osobito članova porodica političkih suparnika ili pripadnika klasa za koje se sumnjalo da mogu pomagati politički suparnike i sa etičkog i sa moderno-pravnog stanovišta predstavlja težak prestup. Tokom Oktobarske revolucije takva praksa je međutim široko primenjivana: na osnovu odluke narodnog komesara za unutrašnje poslove od 3. 9. 1918. uzmani su taoći iz redova -klasnog neprijatelja- i streljani po načelu „glava za glavu“, međutim, odjeljenje Čeke Crvene Armije u Ostrogorsku predviđalo je 23. 9. 1918. da se u ubistvo jednog komuniste streliju 100 a za ubistvo boljševičkog rukovodioca 10.000 talaca! (cfr. Đindić Z., »Napomena uz Kropotkinova Plisma«, *Dela*, 5/1981, p. 130). Lenjin je u par pisama izričito podržavao uzimanje talaca među kulakima, u akcijama prikupljanja žita [-Telegram Livenskom izvršnom komitetu, *Dela*, v. XXXIX, p. 98] i takovo pitanje odmah postavio u pozdravu nemačkim revolucionarima: »Da li ste uzelii taoce iz redova buržoazije?« (»Pozdrav Bavarskoj sovjetskoj republici«, *Dela*, v. XXX, p. 362).

7 Prilikom obrazovanju posebnih vojничkih odreda za prikupljanje žita, Lenjin je izričito naložio da treba uvesti kolektivnu odgovornost celog odreda, na primer, pretjuni streljajući svakog desetog – za slučaj plijace. »Teze o tekućoj situaciji«, *Dela*, v. XXIX, p. 61].

8 Lenjinov Dekret o hapšenju voda građanskog rata protiv revolucije od 28. 11. 1917. (cfr. *Dela*, v. XXVII, p. 398) određivalo je preventivno hapšenje rukovodioca partije konstitucionalnih demokrata zbog namere da sazvu Ustavotvornu skupština. Lenjin je pri tome znao da takve odmazde obuhvataju i mnoga nevina lica, pa se ovako pravdilo. »Rasudujem treveno i kategorički: šta je bolje – uhapšiti nekoliko desetina ili stotina podstrelaka, krivih ili nedužnih, svesnih ili nesvesnih, ili izgubiti hiljadu crvenoarmejaca i radnika? –

postane sama supstancija nove istorijske zajednice. Razume se, moralno prihvatljiv cilj nikako ne može opravdati moralno rđava sredstva, ali bar ublažava njihovu moralnu osudu.¹²

Sasvim drugačije stvar stoji sa Staljinom. U moralnost njegovih ciljeva može da veruje još samo neki neopravljivo naivni sledbenik, a o brutalnosti njegovih postupaka jedva da je potrebno i govoriti. Lenjin likvidira članove carske porodice bojeći se budućih gradanskih ratova i masovnih krvoprolaća. Staljin pak, likvidira članove Politbiroa, Centralnog komiteta i Generalštaba bojeći se za svoju vlast. U oba slučaja stradaju nemoralni. U oba slučaja postupci su nemoralni. Ali Lenjin ostaje revolucionar, a Staljin samodržac i tiranin.

Ipak postoje više nego ozbiljni razlozi za tvrdnju da je, teorijski gledano, staljinski nemoral logička konsekvencija, lenjinskog »posebnog« morala. Kada se jedna vrednost, ma koliko ona doista opšta i valjana bila, proglaši krajnjom svrhom i jednim ciljem svega delovanja (ekskluzivno intrinsičnom), onda se sve ostale vrednosti po logici stvari srozavaju na sredstva njezina ispunjenja (vredna ukoliko su efikasna). Ovakav vrednosni redukcionizam obavezno se završava u nasilnoj instrumentalizaciji svih vrednosti: ako je revolucija jedina vrednost po sebi, tada ostale kulturne, moralne i političke vrednosti (istina, ljubav, lepotu, pravdu, slobodu itd.) imaju vrednost samo ukoliko doprinose ostvarenju ove natkriljujuće vrednosti.

U takvim okolnostima kada se celokupni društveni život ustroji »u funkciji« jedne centralne vrednosti, veoma je lako prostom supstitucijom, središnju vrednost – definisanu kao opšte dobro, zameniti nekom parcialnom vrednošću, koja je olikećenje grupnog ili pojedinačnog interesa. Revolucija se tako najpre izjednači sa vlašću odredene partije, vlast te partije sa vlašću njenog Centralnog komiteta, a vlast Centralnog komiteta na kraju sa vlašću njegovog generalnog sekretara. Pošto se tako revolucija poistoveti sa vlašću jedne ličnosti, sistem koji je konstruisan da bi obezbedio pravo samo jedne vrednosti, nastavlja da deluje iako se središna vrednost promeni.

Najbolji primer logike revolucionarnog redukcionizma jeste Lenjinovo shvatanje morala koje se može demonstrirati kroz klasični silogizam:

I premsa: moral = klasna borba

[P₁] »Mi kažemo da je naš moral potpuno potčinjen interesima klasne borbe proletarijata.«

II premsa: klasna borba = diktatura proletarijata

[P₂] »Marksist je samo onaj ko proširuje priznavanje klasne borbe do priznavanja diktature proletarijata.«¹³

III premsa: diktatura proletarijata = bezakonje + diktatura pojedinca

[P₃] »Diktatura proletarijata je... vlast koja je izvođena i koja se održava nasiljem proletarijata nad buržoazijom; vlast koja nije vezana nikakvim zakonima.«¹⁴
»Diktatura pojedinca bila je (uvek) izraz, nosilac, sprovodnik diktature revolucionarnih klasa... Zato između sovjetskog demokratizma i primene diktatorske vlasti pojedinaca nema nikakve principijelne protivurečnosti.«¹⁵

Konkluzija: moral = bezakonje + diktatura pojedinca

[C] A = B, B = C, C = D, ergo A = D

Kao što se vidi, kada se jednom započne sa sužavanjem vrednosnog sadržaja temeljnih pojava, put od moralra do tiranije veoma se brzo prelazi. Ali takvo sužavanje (redukcija), koje je inače, kao što ćemo odmah pokazati, primenjivano na sve temeljne društvene i političke vrednosti, samo je posledica potpune instrumentalizacije celokupnog društvenog bitka po otvoreno proklamovanom načelu:

»da bi se postigao željeni cilj (socijalizam) dozvoljena su apsolutna sredstva.«

»Revolucija traži od revolucionarne klase da ona ostvari svoj cilj svim sredstvima koja su joj na raspolaganju: ako je potrebno oružanim ustankom, ako nema druge – terorom.«¹⁷

»U borbi protiv kapitalista dozvoljena su sva sredstva...«¹⁸

»Organizacija pravih revolucionara neće prezati ni pred čim da se reši člana koji ne valja.«¹⁹

Pri tome, sredstva se ne vrednuju po tome da li su dobra ili ne, da li su pravedna ili ne, već se cene isključi-

vo po svojoj efikasnosti: »Na pitanje subjektivnih motiva već objektivne efikasnosti ima za nas odlučujući značaj. Jesu li data sredstva stvarno sposobna da vode cilj?«²⁰

Stoga postupci koji se inače ocenjuju nemoralnim, u novim okolnostima postaju poželjni i moralni: Raskolnikov je počinio zločin ubivši babu Jelisavetu Petrovnju da bi došao do novca za izdržavanje, ali »da je Raskolnikov ubio staricu po naredenju Partije – na primer radi osnivanja štrajkačkog fonda ili ilegalne štamparije – onda bi jednačina stajala.«²¹ t.j. postupak bi bio opravдан.²²

Stoga ne treba da čudi krajnje negativan odnos Lenjina i drugih voda ruske revolucije prema onome što se inače drži temeljnim civilizacijskim vrednostima – odnos koji logički sledi iz uporne instrumentalizacije svih vrednosti: tako Lenjin državu vidi isključivo kao sredstvo nasilja nad građanima²³, parlamentarizam doživljava kao trulu brbljaonicu²⁴, demokratiju ocenjuje samo kao sredstvo organizovanja klasne borbe pre Revolucije nakon čega je svaki zahtev za demokratijom izdaja socijalizma²⁵, opšte pravo glasa za njega je himera sitne buržoazije²⁶, sloboda štampe je samo pravo na anti-socijalističku agitaciju²⁷, sloboda govora prilika da se otvara i streljaju neistomisljenici,²⁸ političke i gradanske slobode najobičnija prevarantska metafizika buržoazije²⁹, pravo je samo sredstvo za ugnjetavanje jedne klase od strane druge i zato sudije ne treba da suđe po zakonu već po revolucionarnom osećanju³⁰, svetlost ljudskog života je popovsko-kvekerska brbljarija³¹, pa čak i sovjeti i radnička klasa moraju biti posmatrani samo kao sredstvo za osvajanje i očuvanje revolucionarne vlasti.³²

Kako je ostvarenje humanističkih idea pomereno u neizvesnu budućnost, celokupna sadašnjost je u toj meri instrumentalizovana da je posve isprana od bilo kakve ljudske sadržine: »Put prema socijalizmu vodi kroz državnost najvećeg inteziteta... Država prije nego što nestane poprima oblik diktature proletarijata tj. najnemilosrdnije države koja svestrano zadire u život građana.«³³ »Svi gradani pretvaraju se u službenike u najmu države koji čine naoružani radnici. Svi gradani postaju službenici i radnici jednog svenarodnog državnog kartela. Cela stvar je u tome da oni rade podjednako, tačno pazeći na meru rada, i da primaju podjednako.«³⁴ Većina stanovništva ne samo da će raditi u najmu kod naoružanih radnika, već će biti i permanentno kontrolisana: »Kad većina naroda počne da vrši samostalno i svuda takvu evidenciju, takvu kontrolu nad kapitalističkim sredstvima prevorena u službenike i nad gospodarom intelektualcima koji su sačuvali kapitalističke navike, tada će kontrola postati doista univerzalna, opšta, svenarodna, tada joj se niko neće moći ukloniti, neće se imati kuđa denuti (I).«³⁵

L ogika redukcionizma je tako od početne revolucionarne gorljivosti koja se ne obazire mnogo na moralnost dospe da klasičnog oblika totalitarne ne diktature.³⁶ Ono što je trebalo poslužiti samo kao sredstvo (nasilje) osamostaljuje se i počinje realno da egzistira, težeći da se ovekoveči umesto prvobitnih ciljeva. Ubrzo revolucionari koji su ustali protiv nasilja i nepravde sa zaprepašćenjem konstatuju da njihov pokret proizvodi istu vrstu zla kao i »stari svet« možda čak i u većim količinama! Početni »višak nasilja« koji se najpre upotrebljava za fizičku eliminaciju »klasnih neprijatelja«, izlazi izvan kontrole samih revolucionara i počinje da se okreće protiv sopstvenih saboraca, iskrenih idealista koji prvi uvidaju da s revolucijom nešto nije u redu.³⁷

Tako se još jednom potvrdila stara maksima, na koju podseća Marks, da »cilj koji traži rđava sredstva nije dobar cilj«: »Ne samo da se sredstvo bira prema cilju, nego se i stvarna, puna priroda cilja otkriva tek u izabranom i upotrebljenom sredstvu.«³⁸ Ali vrednosni redukcionizam na kriterijima revolucionarnog zanosa nema vremena za finese i distinkcije, on čak nema sluha ni za savete zdravog razuma koji ukazuju na svu raznolikost i složenost života, vrednosti, iskustva... Kao i svaki fanatizam i on je zaslepljen idejom, i što je iskreniji i pošteniji (kao što je to slučaj s Lenjinom) tim je po društvo opasniji i pogubniji.³⁹

Druga praktična posledica vrednosnog redukcionizma jeste uspostavljanje monopolja kolektivističkog moralnog obrasca. Sa stanovišta kolektivizma, svaki postupak mora da doprinosi interesu kolektiva (mora biti »u funkciji«, u protivnom je egoističan, ne društven, pa dakle i nemoralan)⁴⁰ (Džez nije protiv vlasti ali nije »u funkciji«, pa je stoga on moralno i politički »neprihvativljiv«). Međutim, ljudi se individualnih vrednosti mogu odreći samo privremeno u korist jedne ili dve opštne vrednosti. Ratno stanje, stanje opštег odricanja i nagnutosti, može se održati pet ili deset godina, ali kad-tad opsadno stanje dosadi i ljudi se okreću svojim brigama, željama i nadanjima. No vladajući moralni obrazac ostaje na snazi jer se niko ne usuduje da ga ukloni pošto je i on »u funkciji«. Tada nastupa vreme dvojnog moralra. Kako ovaj prvi kolektivistički moralni obrazac kaže »Opšta vrednost je sve, individualni interes ništa«,

Prvo je bolje. I neka me optuže za sve smarne grehove i kršenja sloboda – priznati da sam kriv, ali interes radnika bice na dobitku. [–Završna reč o referatu, Dela, v. XXX, p. 341].

9 Najefikasnije sredstvo kažnjavanja po Lenjinu je bilo – streλjanje. »Dok ne primenimo teror prema špekulanima – streλjanjem na licu mesta – nista nećemo postići. [–Diskusije o preuzimanju mera za borbu protiv gladi, Dela, v. XXVIII, p. 103]. »Mislim da treba direktno primenjivati kaznu streλjanja... na sve oblike delatnosti menjevika, esera i sl. [–Dopuna preambule načrta Krivičnog zakonika RSFSR i pisma D. I. Kurskom, Dela, v. XXXV, p. 230].

10 Tzv. sudjenja za primer podrazumejavaju odmeravanje mnogo teže kazne od učinjenog prestupa radi zastrašivanja eventualnih budućih počinaca, što je jurisprudencija davnog odbacila zbog kršenja temeljnog principa pravednosti koji podrazumeva da kazna učinjeni prestup moraju biti u neposrednoj srazmeri [cf. Primorac I. »Prestup i kazna«, Velika edicija Ideja, Beograd, 1978]. Lenjin je medutim bio izričito pristalic egzemplarnih sudjenja zahtevajući »obavezno organizovanje niza egzemplarnih procesa u Moskvi, Petrogradu, Harkovu i u nekoliko drugih najvažnijih centara. [–O zadacima narodnog komesarstva za pravosuđe u uslovima nove ekonomске politike. Dela, v. XXXV pp. 60–61]. »Treba je potrebne niz egzemplarnih sudjenja s primenom majuskulovih kazni. Cini se da NK pravde ne shvata da nova ekonomika politike iziskuje nove metode novog, surovog kažnjavanja« [loc. cit.]

11 »Jedna od početnih mera koje su boljevići preduzeli u duhu revolucionarnog makijativizma bilo je ubijanje celokupne carske porodice, ne izuzimajući ni decu, lincog lekara i tri sestre. To je učinjeno 16. jula 1918., usred gradanskog rata, kada je zapretila opasnost da »bele garda« oslobodila cara. Ranije je Trocki predlagao da se Car izvede na sud, ali je Lenjin to odbratio pravdujući se nedostatom vremena. U prvom trenutku objavljeno je da će Car ubijen po odluci lokalnog sovjeta, ali je Trocki kasnije posvedeo da je tako postupljeno po nalogu samog Lenjina. I to je učinjeno bez ikakvog sudjenja, pošto je Lenjin izgledao shvatio da nema tog sudskog postupka kojim bi se mogla izreći osuda na smrt nedužne dece« [Čavosić K., »Revolucionarni makijativizam. Filozofske studije, 3–4/1979., Beograd, p. 118].

12 Kako veli Weber, »postizanje »dobrih« ciljeva u brojnim prilikama je vezano za prihvatanje moralno problematičnih ili u najmanju ruku opasnih sredstava, kao i za prihvatanje mogućnosti ili verovatnoće nastupanja rđavih pratećih posledica postignutih uspeha« [Weber M., »Politika kao poziv«, in Kritika kolektivizma, ed. V. Gilgorov, Filip Vlaićić, Beograd, 1988, p. 91]. Ono što Lenjinov moral razlikuje od Staljinovog jeste iskrenost i unitarnačna doslednost njegovog revolucionarnog utilitarizma. U Lenjinovim ustima teror se još naziva terorom, birokratija – birokratjom, antibilježičke pobunama seljaka – antibilježičkim pobunama seljaka;... Treba medutim, još jedanput istaći da je taj cisto tehnički instrumentalni odnos prema ljudima i pitanjima Lenjin primenjivao i na samog sebe. Nije mu bilo stalo da ličnih koristiju. Nije podizao sebi spomenik i nije u sebi imao – za razliku od Trockog – ni trunke pozverista ili sklonost prema teatralnim gestovima. Smatrao se instrumentom revolucije i bio je nepokolebljivo siguran da je u pravu...« [Kolakovski L., Glavni tokovi marksizma, I–III, »BIGZ«, Beograd, 1980–1983., 1985. v. II, pp. 609, 618].

13 loc. cit.

14 Lenjin, Izabrana dela, »Kultura«, Beograd 1980., v. XI, p. 199.

15 Ibid., v. XII, p. 362.

16 Ibid., p. 213; U nastavku Lenjin još kaže: »O značaju individualne diktatorske vlasti s gledišta specifičnih zadataka datog momenta treba reći da svaka kruna mašinska industrija – tj. baš materijalni, produksijski izvor i temelj socijalizma – zahteva bezulovno i najstrože jedinstvo voje koja usmerava zajednički rad stotina hiljada i desetina hiljada ljudi. A kako može da se obezbedi najstrože jedinstvo voje? Poticanjivanjem volje hiljada volji jednog!« [ibid. cit.]

17 Trocki L., »Terorizam i komunizam«, in Iz revolucije, Otokar Keršavci, Rijeka 1971, p. 179.

18 Lenjin, Izabrana dela, v. III, p. 344.

19 Trotsky, Their Morals and Ours, ib. p. 50.

20 Ovo su reči islednika Ivanova u Kestlerovom romanu »Pomraćenje u podne«: Koestler A., Dark Noon, Longmans, London 1968., pp. 168–169; citirano prema Čavosić, p. 116.

ovaj drugi moral nužno mora napraviti ravnotežu i zadovoljiti pravo individualnih vrednosti i reći: »*Opšte dobro je ništa, a moja korist sve*«. Tako su i jedan i drugi interes zastupljeni, ali na najgori mogući način — dva suprotna moralna obrasca ne mogu egzistirati uporedno, a opšte je dobro uvek od ljudskog srca dalje od opstvnega interesa, kako je davno primećeno.

U tom smislu su komunisti na vlasti uvek bili moralno tragicne ličnosti, ma šta o tome njihovi kritičari mislili. Oni su bili na vlasti upravo da bi obezbedili poštovanje kolektivističkog moralnog obrasca (vrhovne vrednosti), ali kao ljudi nisu mogli uvek postupati protiv prirodnih nagnuća samopotvrđenja sebe kao individuuma. Pet godina se može asketski ne misliti na sebe, ali i pet godina je ljudski posmatrano više nego predugo vreme. A onaj koji počinje misliti na sebe a pri tome je na vlasti, razume se da je u poziciji da to može činiti mnogo potpunije i uverljivije nego sitni službenik ili radnik.

Na tom mestu i počinje spirala moralne degradacije društvenog života tzv. socijalističkih društava. Vlast se boji i najmanjeg kompromitovanja (jer je njena legitimnost moralno istorijska a ne politička) i brižljivo skriva svakog odstupanja svojih predstavnika od proglašenog moralnog obrasca. To, razume se, pogoduje egoističkom moralu da nastavi potiskivanje društvenosti i kada se konačno pozove u pomoć javnosti, bolest je zahvatila vitalne organe — klijučna mesta u državnoj strukturi već drže moralno beskrupulzne ili bar veoma sumnjeve ličnosti. Moralni obrazac kolektivizma ostaje na snazi jer se smatra sastavnim delom političkog programa, ali u sukobu sa zbiljom nadolazećeg talasa egoizma, postaje predmet ironije ili licemernog podržavanja. Opšte dobro sve više uzmiće jer njegovo pominjanje asociira na kompromitovanu kolektivističku moralnost, pa državni život počinje da se kruni upravo tamo gde opšte dobro treba da je najsnaznije — svrha.

Na taj način, čai i poslednje povoljne posledice revolucionarnog redukcionalizma (poput široke požrtvovanosti omladine, dobrovoljnog asketizma sadašnjosti zarađ bogatstva budućih generacija itd.) bivaju anulirane: »*Što je veći nesklad između društvenih vrednosti i ostalih vrednosti, utoliko je veći moralni raspad jedne društvene formacije (društva)*.⁴²

U poslednjim godinama pred konačni slom real-socijalističke paradigme, od poletnog revolucionarnog moralista ostalo je samo razočarenje ironija, apatija i testoba — karakteristična osećanja gradana u »zatvorenim društvinama«. Da li je revolucionarni redukcionalizam mogao uopšte doneti išta drugo?

2. Kolektivistički etos

Ali zapitajmo se sada, kako je bilo moguće da ovakav vrednosni redukcionalizam suprotan isteku i zdravom razumu zahvatni ne samo pripadnike jedne partije ili klase već golemi deo stanovništva?⁴³ Kako je bilo moguće da jedna takva ideologija koja otvoreno propoveda nasilje, teror, samozrvanje i odricanje u ime neizvesne budućnosti veoma brzo pusti duboke korene čak i u slojevima koji po samorazumevanju ove ideologije nisu bili »avangarda revolucionarnog pokreta«?

Deo odgovora na ova pitanja svakako leži u kolektivističkom etosu⁴⁴ pre svega onih naroda koji su iskreno priglili ideju komunizma i čije su revolucije bile doista »autentične« (Rusi i drugi sovjetski narodi, Jugoslaveni, u manjoj meri Bugari i Rumuni).

Kolektivistički etos je izuzetno zahvalna podloga za razvoj revolucionarnog redukcionalizma, ne samo zato što je komunistička ideologija upravo insistirala na kolektivističkoj komponenti, već pre svega zbog velike podudarnosti između vrednosne strukture kolektivizma i revolucionarnog redukcionalizma.

Kao prvo, valja reći da je veći deo Balkanskih i Ruskih zemalja još u prvoj polovini XX veka predstavljao kompaktne i široke patrijarhalne oaze u tadašnjoj Evropi pa je predgradanska, tradicionalistička ideologija postala sastavni deo svakodnevne životne svesti čitavih generacija. Treba se samo podsetiti da hijerarhija tradicionalnih ratničko-plemenskih društava, na prvo mesto stavljaju rat i vladanje (politiku), budući da oni obezbeđuju opstanak zajednici, dok se rad, nasuprot toga, drži znakom slabosti i potčinjenosti (pa se prepušta slugama i ženama).⁴⁵ Tako je mnogobrojnim ratovima, koji su sve do sredine XX veka u prvi plan društvene pažnje stavljali ratnike i političke vode, postojano afirmisana »kulturna pobjeda« nasuprot evropskoj »kulturni radinosti«.⁴⁶

U međuratnim razdobljima zbog toga, socijalni uspon pojedinaca nije bio posledica lične preduzljivosti, privredne uspešnosti ili stručnosti, već je išao lestim državne hijerarhije. Nasuprot evropskog »gradanina« koji svoj ekonomski i društveni položaj zahvaljuje individualnom radu, sposobnostima i znanju, i koji od države traži da regulise samo opšte uslove poslovanja i življjenja, velika većina ovih naroda istorijski je formirala

svest »podanika« kome sve dobro i zlo dolazi od države, i koji u zamenu za posvemašnje odricanje od individualiteta i u privrednom i u političkom smislu, od države očekuje da mu zadovolji sve životne potrebe — od jeftinog hleba do, kasnije zapošljjenja i porodičnog stana. Podanički naviknut na državno natkrilje, takav čovek razvija svest stalnih reformi, izmena, popravki državnog uređenja i unutrašnjeg državnog života uopšte, koje same po sebi donose bolji život, i sve što očekuje od budućnosti to su samo »globalni«, »koreniti«, »epohalni« prevrati koji će izvedeni najšire i najdanaput rešiti sve postojeće teškoće.

Raspaljujući sitnim laskanjima kolektivni narcizam nove komunističke vlasti su u okviru kulture podviga i podaničke svesti naširoko podsticale i razvijale jednu doista nesvakidašnju vrstu nacionalnog ponosa — posna na »nove« državne institucije i na »istorijski sasvim nov način« na koji su regulisani privredni i društveni odnosi. Od XIX veka, kada započinje kasneli državni i građanski život ovih zemalja, zahvaljujući ne samo promenljivim istorijskim okolnostima već i samoljubivosti plemenskog primitivizma koji prezire tuda iškustva same zato što nije dorastao da ih razume, ni jedna značajnija građanska ustanova nije se uspela održati duže od 2-3 decenije bez »revolucionarnih« poboljšanja »unutrašnjeg ustroja« koji je preduzimala svaka nova generacija na vlasti. U opštjoj aragonostnosti prema stručnim upozorenjima, vekovnom iškustvu drugih i konačno prema savetima zdravog razuma, tako je recimo u Jugoslaviji, na koncu u predkrižno vreme formirani pravi kult »izvornosti«, »originalnosti«, »autentičnosti« državnih institucija, koje su »tako vredne« da na najbolji način stavljuju Jugoslovene iznad svih drugih naroda i svega ostalog sveta!⁴⁷

Kulturi podviga, podaničkoj svesti i institucionalnom skorojevičtvu treba na kraju dodati psihološku crtu kolektivne zavisti prema svima koji iskaču iz socijalne okoline.⁴⁸ Jedna srpska priča koja kaže da u paklu davoli stražare oko svih kotlova gde se grešnici kuvaju, osim oko onog gde se nalaze Srbijci, budući da oni sami svakog ko se domogne vrha svuku nazad u klučalu vodu, bez problema se može proširiti i na ostale patrijarhalne narode Istočne Evrope. U kolektivističkoj psihologiji malih i zatvorenih zajednica koja je naročito čvrsta u prvo bitnim predistorijskim oblicima društvene organizacije (familija, horda, pleme) i u marginalnim društvenim zajednicama čiji je osnovni kohezioni elemenat ekstremna ideologija (političke i verske sekte), svaki individualizam, svaka lična sposobnost i nadarenost, uspešnost, izuzetnost, koja nadilazi prosečni nivo zajednice, doživljjava se kao neprijateljski i ugrožavajući element. Pošto su u modernu istoriju dobrim delom zakarcili još uvek u plemenskoj organizaciji i sa plemenskom svesti, i pošto su baš kao pripadnici odredene zajednice a ne kao ovaj ili onaj individualni bili proganjani i lišavani osnovnih prava (nisu proganjani kao Petar ili Pavle, već kao hrišćani, Sloveni, Srbijci, komunisti itd.) u ovim je narodima i dalje ostala snažna ukorenjena animalna svest kolektivne borbe za opstanak, koja je u graničnim situacijama kolektivne ugroženosti bila vredna, ali je u normalnim i mirnim gradanskim vremenima predstavljala puk i anahronizam. Pogrešno razumevajući Marksovu ideju ljudske zajednice, nove vlasti su sa svoje strane insistirale baš na ovom kolektivističkom momentu društvene svesti, podržavajući populističke zahteve za opštim nivelisanjem, uravnivošću i uprosećivanjem izuzev onda kada bi oni zapretili da potpuno blokiraju privredne i društvene mehanizme.

Na taj način, redukcionalistička aksilogija sa svojim insistiranjem na kolektivnom žrtvovanju, posvemašnoj solidarnosti i jednakosti, odbacivanju građanskih vrednosti (koje se po pravilu odnose na individualum), sa svojim revolucionarnim patosom masa, discipline, armije, moćne države koja nemilosrdno šiba klasne neoprijatelje i širokogruđu pomaže narod i radnike, jednostavno se »zlepila« na podlogu koju je pripremio kolektivistički etos, puštajući i nadalje duboke korene u društveno biće naroda.

Kult podviga i ratništva bio je fertilna podloga za kult žrtvovanja i odricanja u korist zajednice i bolje budućnosti, prezir prema građanskim vrednostima i disciplinama koje pod rukovodstvom partije »smelo koračaju u svetu budućnosti« odlično će se moći nasloniti na podaničku svest, državotvorna samozaljubivost i institucionalno skorojevičstvo spremno će se složiti sa ideologijom »novog, do sada nevidenog sistema«, a kolektivna zavist postojano će pospešivati uravnivošću, progone intelektualaca, eksproprijaciju ekonomski uspešnijih i stalno gaženje individualiteta.

Bez ovog kolektivističkog etosa, bez ove arhaične plemensko-seoske običajnosti, čitav revolucionarni redukcionalizam, ma kako gorljiv i poletan bio, jednostavno se bio upijen u tlo gradanskog iškustva, demokratskih tradicija, civilizacijske prosvetnosti i — zdravog razuma!

22 Da Kestlerov dijalog nije daleko od stvarnosti svedoci »eksproprijacija« (čitali pljačka) banaka, posljiki državnog novca i carske vojske koje su oružane grupe boljševika vršili u predrevolucionarno vreme. Tako je u razdoblju 1905—1908 samo na Kavkazu registrirano 1150 terorističkih napada, a 23. 6. 1907. boljševici su na jednom od glavnih trgovina Tbilisiju izveli »najslaviju pljačku jedne državne posiljke novca« [Deutscher L., Stalin, Globus, Zagreb 1977, p. 90]. To što je u ovakvim poduhvatima stradao mnogo nevinih za boljševike nije moralo biti ni od kakvog značaja. »Gubitak mnogih nevinih života nije mogao da bude u srazmeri sa rezultatima akcije; punjenja boljševike blagajne novcem« [Glinić T., Etilka ciljeva i sredstva, Naučna knjiga, Beograd 1988, p. 118].

23 »Družava je... organizacija za sistemske nasilje jedne klase nad drugom, jednog dela stanovništva nad drugim« [ib. c. XI, p. 243].

24 »U parlamentu se samo brbilja sa narocitim ciljem da se prostom svetu baci prasina u ocj. [ib. v. XI, p. 215—216]. »Opšte pravo glasa, ustanovljene skupštine, parlament — to je samo forma, svojevrsna menica koja ni najmanje ne menja suštinu stvari« [vol. XXXI, p. 26]. Zato se u sacrtu programa na VII kongresu RKP [b] 1918 Lenjin zatožio za »uništenje parlamentarizma ujedinjavanjem zakonodavnog i izvršnog državnog rada«, ur »spajanje uprave sa zakonodavstvom« [v. XXVIII, p. 259].

25 »Demokracija je jedan od oblika buržoaske države, za koji istupaju svi izdajnici istinskog socijalizma koji sađa stope na čelu službenog socijalizma i tvrde da demokracija protuslovi diktaturi proletarijata. Dok revolucijska nije izšla iz okvira buržoaskog uređenja, mi smo bili za demokraciju, ali čim smo u čitavu toku revolucije sagledali prve zrake socijalizma, stali smo na pozicije koje čvrsto i odlučno branje diktature proletarijata. [v. XXVIII, p. 79].

26 »Lažno je shvatanje po kome opštje pravo glasa u savremenu državi može doista da izrazi volju većine trudnika i da osigura njeno sprovođenje u život« [v. XI, p. 190].

27 »Sloboda štampe« u buržoaskom društvu sastoji se u slobodi bogatstva sa sistematski, stalno, svakodnevno, u milionima primerača obmanjuju i zapušćenu, zagljujući, eksplorativne i ugnjetene masse naroda, sirotinju [v. XXVII, p. 104]. »Mi smo i ranje gorovili da čemo zabraniti buržoaske listeve ako izzmemo vlast. Tripti postojanje tih-listova znaci više ne biti socijalisti« [ib. p. 336].

28 »Za javno ispoljavanje menjševista naši revolucionarni sudovi treba da streljaju, jer inace to ne bi bili naši sudovi već bog zna« [v. XXXV, p. 162]. »I menjševici i eseri koji propovedaju takve stvari čude se kad kaže da ćemo za takve stvari streljati [loc. cit.]. »Doista, propoved koji drže Otto Bauer i rukovodici Druge i Drugi i po internacionalne, i menjševici i eseri odgovara njihovoj pravoj prirodi; Revolucija je otisla predakela. Mi smo uvek govorili ono što tišada govoris. Dozvoli nam da to još jednom ponovimo«. A mi na to odgovaramo: »Dopustite da vas za to postavimo u zid.« [ib. p. 163].

29 »Nećemo dopustiti da nas iko obmanjuje tako zvučnim parolama kao što su sloboda, jednakost, volja većine... Ko u trenutku kada je došlo do svrgavanja vlasti kapitala u celom svetu potraže reč »sloboda« uopšte, i u njeno ime ide protiv diktature proletarijata — pomaže eksploatatorima i ništa više; on je njihov prvičnik, jer ako nije podredena interesima oslobođenja rada, od ugnjetavanja kapitala sloboda je obmana« [v. XXX, pp. 381—2]. »Dok nema opštje konacnog rezultata, traje i dalje stanje strasnog rata. I mi kažemo... U ratu postupamo na ratni način; ne obećavamo nikakvu slobodu i nikakvu demokratiju« [v. XXXIV, p. 236].

30 U »revolucionarnim sudovima« koji su »sredstva za vaspitanje u disciplini« su po »revolucionarnom osećaju sudija« [v. XII, p. 212]. Lenjin je inace preporučavao formulisanje što neodređenijih i bezbožnih pravnih normi kako revolucionarni osećaji ne bi bio sputan pravnim začkoljicama [cfr. v. XXXV, p. 230—234].

31 »Što se nas tiče mi se nikada nismo bavili kantilensko-popovskim, vegetarijansko-kvekerskim, brbjarijama o »svetosti ljudskog života« [Trostki, Iz revolucionarje, p. 184].

32 Čak ako bi sovjeti bez boljševike većine preuzezli svu vlast mi se ne bismo podredili njihovom diktatu... Mi bismo više voleli da postanemo ilegalna, zvančna progonačna partija [cfr. prema Glinić, ib. p. 18]. Dakle, sovjeti su kao forma vlasti dobri samo ako u njima boljševici imaju većinu! A instrumentalni položaj radničke klase nakon revolucije lepo objašnjava Trocki: »Jedino principijelno i

3. Jedan »svetsko-istorijski« podbačaj

Konačno, bilo bi nužno utvrditi zašto se ovako maligni tip aksiološkog redukcionizma razvio baš u kruju jedne teorije (kasnije ideologije) koja je nastala u civilizacijskom okruženju zrele građanske Evrope XIX stoljeća i u duhovnom ozračju vrhunca evropske građanske filozofije i teorijske misli – mislimo naravno na Marksса i njegovu ideju slobodne zajednice slobodnih ljudi? Kako se sa eksiološkog stanovališta može objasniti put jedne teorije od emancipatorskih ideja i parlamentarnih borbi socijaldemokratskih stranaka najrazvijenijih evropskih država do izrodavanja u najodvratnije oblike azijskog despotizma tipa »Čaunesku, »Staljin«, »Pol Pot« itd.?

Stavili smo Marksа u duhovno i civilizacijsko okruženje svojih evropskih savremenika (ako smo danas uopće u stanju da zaboravimo »marksizam« i zločine vršene u ime marksizma u epohi u kojoj živimo), uočićemo jedan znatno širi teorijski koncept nego što su to po jednostavljenja tumačenja većine Marksova komunističkih sledbenika pa i post-komunističkih kritičara. Nai-mo, u njegovoj osnovi nalazi se ideja nove društvene racionalnosti, zahtev za uspostavljanje svetsko-istorijske umnosti koja će sačinjavati supstanciju onoga što se može nazvati »društvo racionale harmonije«. Radi se, po mom mišljenju o iznalaženju načina za racionalan obezbeđenje više ključnih i društvenih vrednosti u više sfera društvenog bitka. Te temeljne vrednosti su sloboda, jednakopravnost i pravda, a fundamentalne sfere društvene strukture su politika, ekonomija i pravo. Važno je razumeti da je svaka od ove tri vrednosti morala biti ostvarena u svim trima sferama da bi se ostvarilo društvo harmonične racionalnosti, odn. potpuno i harmonično očuvećenje društvenog totaliteta.

Sloboda, tj. uverenje da svaki čovek ima pravo na nezavistan i u svemu samostalan život i rad, trebalo je da se ostvariti i kao politička sloboda (pravo na nezavisno i samostalno mišljenje i vrednovanje političkih prilika, pravo udruživanja i uzajamnosti itd.) i kao ekonomska sloboda (pravo na nezavisan i samostalan rad, privredovanje i korišćenje proizvoda svoga rada ili pravo na udruživanje sa drugim ludima) i kao pravna sloboda (sloboda kretanja, stanovanja, življena, dogovaranja, dopisivanja, saobraćanja i ostale tzv. građanske slobode). Jednakopravnost, odnosno uverenje da svaki čovek mora imati potpuno jednaka prava i da niko ne može biti povlašćen u odnosu na drugog čoveka, valjalo je sprovesti u zbilji i u političkoj sferi (jednaka prava odlučivanja u svim pitanjima važnim za život zajednice) i u ekonomskoj sferi (jednako pravo u privredovanju i zabrana pojedinačne ili grupne privredne povlašćenosti) i u pravnoj sferi (zahtev da svaki ovek mora biti pred pravom i zakonom jednak). I konačno, **pravda** kao zahtev da svako delo bude nagradeno ili poštovano srazmerno sa dobrim a kažnjeno ili osudeno srazmerno sa zlom koje je u njemu sadržano, moralo se ozbiljiti i u oblasti politike (tzv. politička odgovornost) i ekonomije (zahtev da svaki rad bude nagradjen srazmerno novostvorene vrednosti) i u pravu (zahtev da sako delo protiv slobode i jednakopravnosti ljudi bude na osnovu zakona osudeno kaznom srazmerno počinjenoj krivicu).

Marksova kritika dotadašnjeg građanskog društva bila je usmerena upravo na to da se pokaže kako su samo neke od ovih 9 temeljnih vrednosti ostvarene (osobito iz grupe sloboda, i delimično iz grupe jednakopravnosti) i da se društvo ne može smatrati potpuno umnim tj. istorijski slobodnim i racionalnim, sve dok se u potpunosti ne ostvare sve temeljne društvene vrednosti a naročito ekonomska pravda, bez koje svaka sloboda i jednakopravnost ostaju prazna i mrtva apstrakcija.

Boreći se za ove Marksove ideje, socijaldemokratski pokret u svom daljem istorijskom razvijetu naglasak razumljivo stavljao pre svega na borbu za ekonomsku pravdu, odn. pravedno raspoređivanje novoproizvedenih vrednosti u sistemu opšte ekonomske racionalnosti. No sa recepcijom Marksova ideja od strane novih socijaldemokratskih partija Istočne Evrope počinje da se zaboravlja ili gubi iz vida celima Marksove vizije društva »harmonično ostvarene racionalnosti«, jer se na ovim prostorima ne može razumeti neophodnost jednakopravnosti i za očuvanje ili ostvarenje i drugih temeljnih društvenih vrednosti, pre svega ekonomskih i građanskih sloboda i jednakopravnosti.⁴⁰ Uz to, osvajanjem političke vlasti, komunistički pokret nastoji da privedu racionalnost uspostavi metodom kojom se koristi društveno-pravna racionalnost: centralizacijom i hiperarhizacijom odlučivanja, privednog delovanja i kontrole, čineći pogrešku cije su se dimenzije sagledale tek pred samim propast socijalizma. Naime, pravna regulacija počiva na opštem interesu koji se štiti i koji je pokrećač svakog delovanja, dok je pokrećač svake privedne delatnosti posebni (lični ili grupni) interes. Komunistički

pokret je međutim, od početka želeo da lični interes u ekonomiji zameni opštim, i ma koliko da su vršene reforme, ma koliko da su proizvodači »oslobodeni« osnova greška nije bivala ispravljena: privredni sistem je i dalje počivao na uvećanju raznih oblika »zajedničkog« dohotka, a tek posredno i na uvećavanju »ličnog« dohotka, dakle na sasvim pogrešnoj pretpostavci da će proizvodaca više motivisati zajednički nego lični interes.⁵⁰

Sve u svemu, naglasak kolektivističke komponente i u ekonomiji uz zapostavljanje ostalih vrednosti koje su sačinjavale harmoničnu celinu Marksove vizije slobodnog i pravednog društva bili su prirodan ishod kalemljenja Marksova ideja na kolektivističku običajnost Istočne Evrope. Logika daljeg društveno-ekonomskog razvoja već u toj tački mogla se sa izvesnošću predvideti: nedostatak kulture radinosti odlikujući se složio sa teorijski nedomišljrenom idejom društvene svojine koja ličnu i grupnu odgovornost proizvodača svodi na minimum, podanička svest dobila je značaj ranost podsticaj podržavljenjem celokupnog privrednog života (inače tradicionalne osnove građanske nezavisnosti), institucionalna samozajubljava našla je neograničeno mnogo materijala za samouznošću u nesvakidašnjim i doista originalnim privrednim ustanovama (kakvih su Jugoslovenska otkrića »OUR-a« i »dogovorne ekonomije«) a psihologija kolektivne zavisti dobro se složila sa sistemom u kome se priznaje puna kompetentnost daktilografkinja, portira i čistačica da odlučuju o kapitalnim ulaganjima, nabavci opreme ili angažovanju stručnih kadrova.

Tako smo došli do tačke kada se do kraja može definisati mehanizam proizvodnja real-socijalizma. Marksova misao, koja je inače bila izvan duhovno-civilizacijskog konteksta vrednosno pristrasna tj. jednostrana, dospeva na tlo arhaičkog kolektivističkog etosa, gde se još više sužava i, neposredno pre i u toku revolucije, preobraća u već objašnjenu formulu revolucionarnog redukcionizma. Ovaj aksiološki redukcionizam posle zauzimanja vlasti u okviru svoje ideoleske paradigmne na jednoj strani obezbeđuje podršku u kolektivističkom etosu, a na drugoj konstituiše ustanove i državni život koji odgovaraju njegovom svetonazoru. Ovakve nove ustanove i državni život sa svoje strane podstiču i osnažuju one početne negativne elemente ideoleskog redukcionizma i kolektivizma, što utiče na stvaranje novih ustanova koje još više pogoduju ukorenjivanju iskrivljene svesti i tako ad infinitum.

Logički završetak ove smrtonosne spirale je uništene društvenosti (političke demokratije na jednoj i efikasne privrede u drugoj strani) i teška ekonomska i politička kriza koja se morala završiti u slomu celokupnog sistema. Instrumentalizujući sve vrednosti i stavljajući celokupni društveni život u službu »svete budućnosti« revolucionarni redukcionizam je tako jednostavno uništio i društvo i privredu pa i sebe samog!

Na ruševinama njegovog ovoplaćenja – real-socijalizma, danas ponovo izrasta svet zdrave građanske običajnosti, slobode, demokratije i vrednosnog pluralizma. Taj svet običnim ludima dopušta da se rukovode pre svega svojim interesima, ukoliko razume se njima ne povređuju opšte dobro, a od ljudi na vlasti zahteva da se rukovode opštim dobrom zapostavljajući interesu svoje individualnosti ukoliko oni mogu ugroziti korist zajednice. On savetuje da se državni život uredi tako da se najbolje strane čovekovog karaktera uzimaju kao izuzetan primer a njegove slabosti i mane kao pravilo. On konačno razumno ne teži »svetosti« u političkim poslovima (pošto shvata da je u mnogim slučajevima postizanje političkog dobra doista skopčano sa upotrebo etički rđavih sredstava), ali ne dopušta da se iza kulisa komunističkog »svetsko-istorijskog projekta« krije golo vlastoljublje, tiranija, i moralna beda.

A ono što teoriji ostaje kao pouka iz ovog svetsko-istorijskog sloma jeste saznanje da u svim društvenim i političkim vrednostima vrhovni sudija mora biti čovek, onaj običan građanin obdarjen zdravim razumom. Teoretičari, marksisti i oni drugi, koji su se decenijama upinjali da tom čoveku propisu »istinske potrebe«, »prave vrednosti«, »autentične interese« moraju mu i u ovim stvarima priznati suverenitet i teorijski legalizovati aksiološki pluralizam. Baš onako kao što je to uradio Aristotel, kada je odbacio Platонov vrednosni redukcionizam⁵¹ (da li je slučajno što Platонova monistička ideja »jednog i jedinog« dobra u etici ima svoj pandan u jednom totalitarnom konceptu države u politici?⁵²) i »razumog (običnog) čoveka« uzeo čak kao arbitra u definiciji pojma »vrilina«.⁵³ Jer, »istina u stvarima praktičnog života mora se procenjivati na osnovu činjenica i aktualnih istakusta, jer je to odlučujuće. Zato je potrebno da svoja prethodna tvrdjenja proverimo u odnosu na činjenice i istakustvo i ako se pokaže da su u skladu sa stvarnošću tek onda ih treba prihvati, a ako su u neskladu, onda ih treba kao prazne teorije odbaciti!«⁵⁴

praktički pravilno rešenje gospodarskih teškoća sastoji se u tome da se na stanovništvo cijele zemlje gleda kao na rezervoar radne snage. [ib. 247].

33 Trocki, ib. p. 278.

34 Lenjin, v. XI, p. 258.

35 Lenjin, loc. cit.

36 Cfr. Neuman F., *Demokriska i autoritarna država*, »Naprijed«, Zagreb, 1977, pp. 206–210.

37 Cfr. Stojanović S., *Izmedu idealne i stvarnosti*, Prosveta, Beograd, 1969. Tako se revolucionarni redukcionizam vratio poput bumeranga samim njegovim tvorcima. »Pa upravo su ti ljudi u dvadesetim godinama srušili stare vrednosti i otkrili formule bez kojih se ni dan-danas ne može, te mlađa država, te prvi pokušaj takve vrste, te kad se drvo seče i verje skace i tako dalje. Svako smaknuće opravdaval su time da se graditi svet u kojem više neće biti nasilja, i niti za to novi nikavice zrće nisu nisu pravile. Ništa nije primetno da je cilj poceo opravdavati sredstva, a da se zatim, kao što obično biva, cijeli svih gubio iz vida. [Mandelštajn Nadežda, *Strah i nade*, »Znanje«, Zagreb, 1978, pp. 159–160]

38 Stojanović, op. cit.

39 Hana Aren s pravom primećuje da formalna konzistentnost revolucionarnog redukcionizma ima »hipnotičko dejstvo« na čovek razum koji počinje da pridaje veći značaj onome od čega se polazi nego onome pomaločeg treba to samo polaziti pravilno. [Arendt H., *On Violence* – Alen Lane Penguin Press, London 1970., p. 8; Glintić, ib. p. 63].

40 Stoga je Lenjin oštro bio protiv svake apolitičnosti odnosno političke neutralnosti. »U danima revolucionarnih borbi, kada je skup svaki treutak, kada nesloga i neutralnost daju protivniku mogućnost da dode do riječi, i kada se uze sva to bude i slušalo, kada se ne žuri da se pomognu narodu u njegovoj borbi za najsvetiju pravu – ja takvo stanovište ni na kakav način ne mogu nazvati neutralnošću, to nije neutralnost, revolucionar će se nazvati podsticanjem i huškanjem.« [cit. prema Kolakovski, op. cit. p. 807].

41 Isto tako, neprihvatljiva je i svaka literatura koja nije u najneposrednijoj službi politike. »Dolje sa nepartijskim piscima uzvikuju Lenjin, Dolje s pismima nadljudima! Književnost treba da postane dio opštih proleterskih stvari, -kotacić i sraćić! jednog velikog socijaldemokratskog mehanizma, koji sačinjava jednu cjelinu, i koji je u pokret stavlja sva svjesna avantgarda cijele radničke klase.« [loc. cit. p. 808].

42 Popović N., *Vrednosti i masovnim medijima*, IPS, Beograd, 1988, p. 21.

43 Doista, mada su svu narod koji su se oslobodili komunističkog režima danas skloni da dugotrajnost sopstvenog političkog i građanskog podložništva objašnjava terorom i diktaturom, valja reći da je dobra većina građana pružala punu podršku svim potezima komunističke vlasti i Iskrenu verovala u sistem koji se graditi. Jugoslavija 1945–1980 je najbolji primjer za to.

44 O pojmu političkog etosa, sa posebnim osvrtom na Heladu vidi: Volkmann-Schluck K. H., *Politicka filozofija*, »Naprijed«, Zagreb, 1977, pp. 44–62.

45 Cfr. Veblen T., *Teorija dokoljčarske klase*, »Kultura«, Beograd 1986.

46 Za naše prilike vidi Djadić P., *Homo balcanicus – homo heroicus*, BIGZ, Beograd, 1987.

47 Time je promovisana jedna nova vrsta – mita o državi – teorijski komplementarna onome što je Kasirer imao u vidu [Kasirer E., *Mit o državi* – Nolit, Beograd, 1972].

48 O strogom konformizmu plemenističkih država vidi Pavličev V., *Osnovni etike*, »BIGZ«, Beograd, 1974, pp. 113–114.

49 Ovo nerazumevanje, kao što smo videli, potiče iz arhaičke, predgradanske običajnosti ovih zemalja u kojima se ideja slobode i individualuma još uvek ne oseća kao živo dobro političkog etosa. Otuda –prevazilaženje– građanskih vrednosti i sloboda od strane istočnoevropskih marxista, da se zapravo one nikada nisu teorijski prihvatile i razumele.

50 Cfr. Gligorov V., *Socijalistički život*, »IIC SSOS«, Beograd 1985, p. 3.

51 Cfr. Eth. Nic. 109b–107a; srpski prevod; Aristotel, *Nikomahova etika*, »BIGZ«, Beograd 1980, pp. 10–12.

52 Cfr. Popper K. R., *The Open Society and its Enemies*, Rontledge and Kegan Paul, vol. I–II, London 1968.

53 Aristotelova definicija vrilina glasi: »Vrlina je odabiracka naklonost vojne koja se drži sredine u odnosu na nas, razumom odredene, i to određeno ne tako kako bi to uradio razuman čovek.« [ib. 119a–15; naš prevod str. 40].

54 Ib. 117a; naš prevod p. 273.